

Arbejdets æstetik og politik i Stig Sjödins lyrik

Stig Sjödin (1917-1993) indtager mindst to betydningsfulde positioner i den svenske litteraturhistorie. Den første er som aktør i en vigtig periode i lyrikkens udvikling i efterkrigstiden. Hans tidlige digtsamlinger – eksempelvis *Blindgångare* (1945) og *Sommarpredikan* (1947) – bør med Ingemar Algulins formulering regnes for en del af “en tämligen modeinriktad 40-talsmodernism” (s. 505), det vil sige epokens førende poetiske strømning. I de digtsamlinger, han udgav i 1970’erne – *Har ni flaggproblem* (1970), *Klarspråk* (1971), *Livets starka smak* (1974) og *Förklaringsstapet* (1977) – bidrog han til den politisering og vilje til sproglig enkelhed, som var en af tidens mest fremtrædende poetiske trends (Nilsson in press; Nilsson 2020a, 27-28).

Den anden position er som en central figur i den moderne svenske arbejderlitteratur. Den blev etableret med publiceringen af digtsamlingen *Sotfragment* (1949) – som i dag er Sjödin’s mest kendte værk, og som Knud Holst i et radioprogram har beskrevet som “en digtsamling af korte, koncentrerede vers om liv og skæbner på et stålvalseværk [...] hvor Sjödin selv havde arbejdet i ti år” – og blev bestyret fra 1980’erne og frem, hvor Sjödin i stadig stigende grad blev omtalt som Sveriges vigtigste arbejderdigter (Pedersen; Nilsson in press).¹

Sjödin’s omfattende indsats som lyriker i arbejderbevægelsen, gennem eksempelvis publiceringen af digte i fagforbundspressen og udarbejdelsen af digtværker (såkaldte prologer) til diverse møder og kongresser, har hidtil ikke været genstand for megen opmærksomhed i litteraturhistorieskrivningen (se Nilsson 2020a). I Danmark er Sjödin (endnu) ikke særlig kendt, og ingen af hans værker er oversat til dansk. Det ovenfor omtalte radioprogram af Knud Holst, som blev sendt på Danmarks Radio i 1976, indeholdt dog oversættelser af et dusin digte.

Arbejde er et stort emne i Sjödin’s digtning. Faktisk har han formodentlig skrevet mere om arbejde end nogen anden moderne svensk digter. Derfor kommer det næppe som en overraskelse, at den meget begrænsede forskning i hans forfatterskab i høj grad handler om netop hans skildringer af arbejdet. I en licentiatafhandling fra 1961 om de svenske arbejderforfatteres syn på fænomenet arbejde undersøgte Eli-

sabet Kågerman dette motiv i *Sotfragment*. I en d-afhandling (det som i dag svarer til en master-afhandling) fra 1972 analyserede Eva-Britt Ståhl – som senere blev professor i litteraturvidenskab – “de industriella motiven” i samme samling, men inddrog også nogle senere digte. I 2001 udgav Siv Hackzell bogen *Lyftpojkenes skrik*, hvor hun studerede behandlingen af temaet arbejde og motivet arbejdsskader i hele Sjödins (forlagsudgivne) forfatterskab, men med fokus på *Sotfragment*.

I samtlige af disse studier forankres Sjödins arbejdsskildringer i hans biografi og særligt i hans egne arbejdererfaringer fra metalindustrien. Ståhl mener eksempelvis, at *Sotfragment* skal læses som Sjödins “rapport från och uppgörelse med” de ti år han arbejdede på jernværket i Sandviken (s. 7). I en artikel om Sjödins forhold til den socialdemokratiske velfærdsstat har jeg anlagt et noget andet perspektiv ved at gøre opmærksom på, at Sjödins syn på arbejde er forankret i et marxistisk verdensbillede (Nilsson 2020b). Målet med nærværende artikel er at videreudvikle denne analyse.² Ligesom i den tidligere forskning vil *Sotfragment* udgøre udgangspunktet for undersøgelsen. Dog vil den blive sammenlignet med både Sjödins digtsamlinger fra 1970’erne og hans omfattende lyriske produktion inden for arbejderbevægelsen. Disse sammenligninger gør det muligt både at undersøge, hvordan Sjödins skildring af arbejde er påvirket af hans marxistiske verdensbillede, og hvordan de strategier, han udviklede for at fremføre sin arbejdskritik i lyrisk form, blev påvirket af forholdene i de litterære offentlighedssammenhænge, hvor han var aktiv.

I digtsuiten “Bruket, arbetsplatser 25 år efteråt” i *Har ni flaggproblem?* finder man følgende vers:

“ Vid högtidligheter framstår industriarbetaren
som en blåblushjälte, värd aktning och respekt.
Till vardags går han in under den förledande
abstraktion som heter arbetskraft (s. 33)

Her beskriver Sjödin industriarbejderen som det, man kan kalde en flydende *signifiant*, det vil sige som et begreb, der kan fyldes med forskelligt indhold i forskellige sammenhænge. De sammenhænge, som aktualiseres i digtet, er dels den kapitalistiske produktions hverdag – hvor arbejderen frem for alt *er* sin arbejdskraft – dels “højtideligheder” ved hvilke han eller hun (men i denne sammenhæng primært han) hyldest som en helt. I et digt i suiten “Noterat i reportageblocket” i samme digtsamling diskuteres det, hvordan arbejde anskues på forskellige måder i forskellige kontekster. På den ene side beskrives det, hvordan en dataingeniør “frammanar bilden av operatörer / i vita, hygieniska rockar” (s. 56). På den anden side påpeges det, at reelt eksisterende arbejdere faktisk “envisas [...] med att lägga sig till / med stenlunga, diskbräck, astma, / magsår och svårförklarliga allergier” og til og med “luktar svett” (s. 56). Her tydeliggøres det, at signifianten arbejder ikke flyder omkring helt frit, men at der blandt forskellige samfundsgrupper er kamp om, hvad den skal betegne.

I det sidste digt i suiten “Antecknat om Norrland”, som også indgår i *Har ni flaggproblem?*, antyder Sjödin, at også litteraturen kan deltage i kampen om, hvordan arbejde og arbejdere skal forstås:

“ Tala inte om de grå stugorna
 eller de pittoreska ladorna
 eller det förnöjsamma folket
 och de knappa villkoren.
 Säg istället att här är människor
 sysselsatta med att ta fram råvara.
 [...]
 Skogsarbetare har dåliga ryggar
 och kubikfot betyder också svett.
 Tack vare sånt folk finns det tidningar att läsa
 för den som inget annat har att göra. (s. 74)

At Sjødins kritik af dem, som idylliserer skovarbejdernes levevilkår, også inkluderer digterne, er ikke en særlig vovet fortolkning. Hvor uden for poesien taler man om grå hytter, pittoreske lader og et folk, som er tilfredse med at leve under trange kår?³

Denne kritik af, hvad man kan kalde en *romantiserende* arbejdsskildring, vender tilbage mange gange i Sjødins poesi. I *Sotfragment* skildres eksempelvis – som det vil blive klart nedenfor – hvordan den, som befinder sig i arbejdets verden, har svært ved at forholde sig til æstetiserede skildringer af den samme verden. Man kan også minde om den ovenstående ironiske kommentar om, hvordan industriarbejdere i højtidelige sammenhænge beskrives som helte. Yderligere et eksempel finder man i “Dikttid”, som blev udgivet i fagforbundetstidsskriftet *Beklædnadsfolket* i 1958:

“ O, visst kan jag se mina bröder
 i Vulcanii smedjor, där de omvärvda av rök
 med svettiga bringor, humor i blicken,
 hamrar sitt bröd ur städet,
 visst ser jag hur vackra
 de skulle vara på tavlor –
 kanske rent av lidelsefria,
 bortom allt tal om smuts.
 De kunde säkert bli hemmastadda
 i en dikt om arbetets åra
 eller i en sång som prisa blomman.
 Man kan tänka bort både svett och sot.
 Och levnadskostnadsindex.
 Men vad skulle det tjäna till?

Her påpeger Sjødin, at metalarbejderne tilsyneladende kun forekommer i litteraturen (og i kunsten) i mytologiseret form. Desuden siger han, at sådanne arbejdsskildringer fremstår som fuldstændigt meningsløse. Dermed udtrykker han indirekte sit eget mål med at digte om arbejdet: at synliggøre det, som andet litteratur usynliggør, eksempelvis sved og nedslidte rygge. Sjødin vil ganske enkelt fylde den flydende signifiant arbejde med andre betydninger, end den normalt tilskrives.

Dette er en politisk ambition. Hvordan vi opfatter et centralt socialt fænomen som arbejde påvirker jo i allerhøjeste grad, hvordan vi vil organisere samfundet. De litterære-politiske strategier Sjödin udvikler for at bekæmpe disse uretfærdigheder varierer dog, både over tid og mellem de forskellige offentlige sammenhænge, hvor han publicerer sine digte.

Sotfragment og metalprologer

Som Kågerman påpeger, skildres arbejde “mycket negativt” i *Sotfragment*:

“Arbetarna känner ingen yrkesstolthet, maskinerna, inte arbetarna, tämjer järnet, och samma maskiner hatar de därför att de hotar människorna till liv och lem. Den svett drivande hettan framför ugnarna är en pina liksom sotet, larmet, dammet och plaskmedjans giftiga ånga. Det tunga arbetet och nattvaket tröttar ut dem. Silikosen är ett hot, och värk och gikt väntar. (s. 62)

Denne karakteristik skal dog komplementeres og nuanceres en del. Eksempelvis er det værd at notere sig, at Sjödin ganske rigtigt gør opmærksom på de fysiske strabadser, som prægede arbejdet i et jernværk i 1930'erne, men at hans arbejdskritik frem for alt fokuserer på andre, mindre håndgribelige emner. Dette fremhæver Ståhl: “Det värsta är ändå att människan inte kan fungera i detta system utan att trubba av sina själsförmögenheter” (s. 25). Som illustration af dette kan man fremhæve to formuleringer i digtene “En natt kan minnet inte sova” og “Den brända huden stramar över kindknotan”. I det første digt skildres det, hvordan digtets jeg tænker tilbage på sit arbejde på jernværket og genoplever følelser af ufrihed. Digtet afsluttes med en bøn om “en valk för själen” (Sjödin 1965, 32).⁴ I det senere digt – som ikke var med i originaludgaven af *Sotfragment*, men blev udgivet første gang i fagforbundstidsskriftet *Metallarbetaren* i 1963 og indgik i Fibs lyrikklubs og forlaget Prismas udvidede udgave af samlingen i 1965 – beskrives fysiske arbejdsskader. Alligevel er det først og fremmest en lindring af “svedan, / som finns i själen”, som efterspørges (s. 44). Selv i digtene “I plaskmedjan” og “Motsträvigt” betones det, at de afgørende problemer med industriarbejde ikke handler om de fysiske arbejdsmiljøer. I det første skildres arbejdere i et industrielt inferno, hvis tænder er blevet sorte og hænder gule af de syrer, de arbejder med. I afslutningsversene understreges det imidlertid, at de uretfærdigheder, digtene beskriver, ligger på et helt andet plan end det fysiske: “Men syran fräter sig sakta / genom år och avlöningskuvert” (s. 13). I “Motsträvigt”, som er et af de mest kendte og populære digte i *Sotfragment*, betones det, at det ikke hovedsagligt er de fysiske belastninger – “sotet, dammet, smutsen” eller “hemgång med musklerna / skälvande i kramp och ögat urgröpt / av näters vaka” – som digtet protesterer imod. Det er i stedet “den osynliga nåden / att få slita ut sig, / den stora favören att få välja / där val ej fanns” (s. 24). Det er altså ikke sliddet, som er “fördring”, men den indsigt at digtets jeg tvinges til at “välja” det.

I 1954 udgav Fibs lyrikklub en ny, illustreret udgave af *Sotfragment*. I forordet skriver Sjödin, at “det finns många anledningar” til at forstå digtene i samlingen “som en kritik över en kapitalistisk samhällsordning” (s. 9). Dette gælder ikke mindst

arbejdsskildringerne, som ofte bygger på en marxistisk kritik af den kapitalistiske produktionsproces. Sjödins insisteren på, at den fundamentale uretfærdighed, som arbejdere udsættes for, har mere at gøre med ydmygelse end med eksempelvis fysiske strabadser eller fattigdom, stemmer godt overens med (den unge) Marx' formuleringer i de såkaldte økonomisk-politiske manuskripter om, at det "fremmedgjorte" – det vil sige kapitalistisk organiserede – arbejde fratager "arbejderen" hans eller hendes "menneskelige status og værdighed", ruinerer vedkommendes "ånd" og forarmer den "indre verden". Formuleringen i "Motsträvigt" om nåden ved at få lov til at vælge, hvor der ikke findes et valg, henleder også tankerne til (den ældre) Marx' beskrivelse i *Kapitalen* af proletaren som en, der er "fri" i den betydning, at vedkommende er "ejer af sin arbejdsevne, af sin person", men som samtidig "må falbyde selve sin arbejdskraft, der kun eksisterer i hans levende organisme, som vare" (4.3), og hans insisteren i de økonomisk-filosofiske manuskripter på, at kapitalistisk lønarbejde faktisk er "tvangsarbejde". Netop det tvungne lønarbejde kommenteres for øvrigt ofte i *Sotfragment*. I det digt, som indleder samlingen – "Klämd mellan vardagens sköldar", som hører til de allermest kendte i Sjödins lyriske produktion – beskrives det eksempelvis, hvordan digt-jeget er fanget mellem "olust och nödvändighet" og i "Att mötas åtta timmar" skildres arbejderne som et kollektiv, der holdes sammen af en fælles "nödtvång" (1965, 11 og 26).

Et andet eksempel på, at Sjödins skildringer og kritik af arbejdet er inspireret af marxismen, finder man i digtet "Klockan sex". Der beskrives arbejdere på vejen hjem fra arbejdet som "åtta timmars förbrukat bränsle" (1965, 28). I *Kapitalen* beskriver Marx arbejde som netop "forbrug af menneskelig arbejdskraft" samtidig med, at han insisterer på, at tiden er den enhed, forbruget skal måles i (1.2). Yderligere et eksempel på, at Sjödin slutter sig til en marxistisk kritik af den kapitalistiske arbejdsproces, er en formulering i digtet "Andlöst går söndagskvällen in". Der beskrives det, hvordan arbejderne går til jernværket for at "bända loss sin föda" (Sjödin 1965, 37). Denne metafor stemmer godt overens med Marx' idé i de økonomisk-filosofiske manuskripter om, at kapitalismen deklasserer arbejdet fra et "mål i sig selv" til "middel til tilfredsstillelse af et behov", fremfor alt "behovet for at opretholde den fysiske eksistens."

En hel del af digtene i *Sotfragment* blev oprindeligt udgivet i diverse tidsskrifter, fortrinsvis fagforbundsaviser (Hackzell, 32-33). Der finder man også nogle digte, som i både indhold og form minder om dem i *Sotfragment*, men som ikke er medtaget i samlingen (Nilsson 2020a). Umiddelbart efter udgivelsen af *Sotfragment* finder man altså ingen større forskel på de digte om arbejde, som Sjödin udgav i bogform, og dem, der blev trykt i arbejderbevægelsens aviser. Fra og med den sidste del af 1950'erne kan man dog finde eksempler i fagforeningspressen på arbejdsskildrende digte af Sjödin, som adskiller sig en del fra dem i *Sotfragment* (i de øvrige digtsamlinger, Sjödin udgav frem til 1970 – *Nattliga besök* (1959), *Molnskugga* (1955) og *Asparnas tält* (1959) – udgør arbejde ikke et væsentligt motiv). Fremfor alt er synet på arbejde i Sjödins digte i arbejderbevægelsespressen indimellem betydeligt mere positivt – eller i det mindste nuanceret – end det, som kom til udtryk i *Sotfragment*.

I de digte, han publicerede i fagforbundsavisen *Metallarbetaren* i 1950- og 60'erne, betones det eksempelvis ofte, at arbejde er en *skabende* beskæftigelse. Et

eksempel finder man i “Till en kamrat och till fanan: Prolog vid Metalls 70-årsjubileum”, som udkom i *Metallarbetaren* i 1958.⁵ Der nævnes industriarbejdets destruktive sider ganske vist, ikke mindst i form af arbejdsskader, men arbejderne beskrives også som skabende mennesker. De er

“ stålets, järnets, metallernas bearbetare
som med skuldran mot världsproduktionen,
med hand på verktyget, manöverbordet, mikrometern
fyller människans behov av precisa funktioner (s. 14)

Selv i den prolog, Sjödins skrev til Metallarbetarförbundets kongres i 1961 – og som blev trykt i forbundets tidsskrift samme år – betones arbejdets skabende karakter:

“ Du är i tjänst hos det hårda, friktionsstarka stålet,
det som omger rymdfarkosten, raketens nos
eller du betjänar det mjuka, det som binder,
tråden, spiken, bulten och muttern, som hindrar
världen och värdena från dagligt sönderfall.
Du bygger skepp för haven,
fartyg som för hem de håvor ditt öga och din mun
så ivrigt eftertraktar.
Du kanske har lagt handen vid den stång
där fanan fladdrar röd och fri i sommarsolen.
Du kanske har präglat den symbol för stark gemenskap
som du bär på rockuppslaget, tecknet för järn
och sammanhållning. (s. 13)

At arbejde skulle være en skabende beskæftigelse, er næsten et uberørt emne i *Sotfragment*. En af få undtagelser findes i digtet “Genom skiftets åtta timmar” hvor det nævnes, at den jerntråd, som produceres på jernværket, bl.a. anvendes til at bygge “konsertflyglar” (1965, 30). I samme åndedrag opremser digtjeget imidlertid produkter som “fjädern till krigsindustrien, / tråden till de spanska ryttarna / och taggtråden till gränsspärrarna”, hvilket unægteligt understreger, at det, som arbejderne skaber, kan have en ganske destruktiv karakter. I digtene i *Metallarbetaren* betones det derimod, at industriarbejdere er skabende mennesker.

Det måske mest tydelige eksempel på, at Sjödins digte i *Metallarbetaren* har et betydeligt mere positivt syn på arbejde, end det, han gav udtryk for i *Sotfragment*, findes i digtet “Metalliskt för vardagsbruk” fra 1963. Der polemiserer digtjeget nemlig imod den idé, at arbejdet skulle være en forbandelse, og at “paradiset” skulle være “en enda salig söndagsvila” (s. 16). I stedet beskrives “overksamheten” som “det multiplicerade helvetet” (s. 16). Ordene “paradiset” og “helvetet” er en påmindelse om, at Sjödins digte i *Metallarbetaren* ikke bare handler om det, som er, men også om det, som kunne være. Han vil ikke bare *beskrive* arbejde, men vil også *kritisere* det og deltage i den politiske diskussion om, hvordan arbejderens vilkår kan

forbedres. I digtet “Snötavlor” i *Metallarbetaren* fra 1959 fremskriver Sjödin endda et utopisk billede af fremtidens arbejde:

“ En gång, en kommande tid,
ska alla vällare, bakvärmare och påeldare
samlas för att skapa det nya klimatet.
Konstnärer i eldens tjänst, hettans,
de nyckfulla ugnarnas bevakare,
ska de tända en brasa som driver kölden
bort över polerna och här i drivornas,
plogbrinkarnas värld förverkliga
det klimatiska paradiset.
De har snö i ögonbrynen när de kommer
de trampar stöveldjupt,
men de ska elda åt oss och lära oss
att leva vid vår egen värme. (s. 24)

I dag bidrager formuleringen om, hvordan jernværkets arbejdere skaber “det nye klimatet” og driver kulden væk fra polerne, givetvis til at fremmane undergangsvisioner. Men i 1950’erne fungerede formuleringen utopisk. Nærmere bestemt beskrev den overvindelsen af den kapitalistiske arbejdsproces’ negative effekter, sådan som de beskrives af Marx. I de økonomisk-politiske manuskripter hævder han eksempelvis, at det ikke-fremmedgjorte arbejde lader selve naturen fremstå som menneskets værk. Unægtelig minder Sjödens vision om metalarbejderne, som realiserer “det klimatiska paradiset” om lige præcis dét. Beskrivelsen af disse arbejdere som kunstnere henleder også tanker på Marx’ insisteren på, at det ikke-fremmedgjorte arbejde sker “i overensstemmelse med skønhedens love” (1999). På trods af, at arbejdsskildringen i digtene i *Metallarbetaren* har betydeligt lysere træk end i *Sotfragment*, findes der altså kontinuitet mellem dem i form af nærheden til en marxistisk diskurs.

Modernisme og kamplryk

I den tidligere forskning har man forklaret den dystre skildring af arbejde i *Sotfragment* med henvisning til, at samlingen skulle give udtryk for Sjödens negative personlige erfaringer med industrielt arbejde. En lignende forklaring giver Sjödin også selv i forordet til 1954-udgaven af digtsamlingen. Der kobler han “svartmålningarna” af arbejdet med det faktum, at digtene udtrykker subjektive oplevelser: “hur jag kände det när jag stod på en arbetsplats och hur jag uppfattade min situation efteråt” (s. 9-11). Hertil kan man også lægge, at inspirationen fra marxismen sikkert har bidraget til Sjödens negative syn på (det kapitalistiske løn-) arbejde.

Dog finder der også andre forklaringer. En af dem udpeger Sjödin selv, når han fremhæver, at han i lighed med sine generationsfæller “såg och skrev pessimistiskt”, og at det for dem “var naturligt att inta negationslägen” (1954, 9). Med generationsfæller menes der formodentlig de øvrige poeter i den generation som (den unge) Sjödin normalt medregnes, nemlig de såkaldte *40-talisterna* (Algulin, 505; Fu-

ruland og Svedjedal, 271; Furuland, 10). Udgivelsen af *Sotfragment* blev af nogle kritikere opfattet som et opbrud fra 40-talisen (Nilsson in press). Men ifølge Sjödin forvaltede han i samlingen blot den pessimisme, som anses for et særkende for retningen.

I digtene i *Metallarbetaren* finder man derimod ganske lidt af 40-talismens æstetik eller etik. I stedet udtrykkes der idealer, som snarere forbindes med ældre litteratur. Den positive tilgang til arbejdet – som altså står side om side med kritik af arbejdet – kan eksempelvis lede tankerne hen på nogle af de svenske 30'er-modernister – fremfor alt arbejderforfatterne Josef Kjellgren og Artur Lundkvist – som i en del af deres digte udtrykte et meget positivt syn på netop industriarbejde (Kylhammar, 89-103).

Litteraturhistorikeren Erik Hjalmar Linder mener, at Sjödin allerede i *Sotfragment* knyttede an til “30-talets modernistiska arbetarlyrik” (Linder, 892). Når det kommer til (i det mindste nogle af) 30'er-digternes positive syn på industriarbejde, er det dog svært at finde genklang med disse i netop den digtsamling. Ståhl mener ganske enkelt, at “Klämd mellan vardagens sköldar” udtrykker distance til “föregångarna i den teknikbejakande skolan” (s. 16). Konklusionen bygger på, at digtet beskriver, hvordan arbejdet i jernværket opleves forskelligt af dem, som udfører det, og dem, som betragter det på afstand, fra en æstetisk synsvinkel. Digtet kan ikke “förlåta”

“ feeriet kring hyttan när tappning
pågick och mörkret regnade stjärnor,
eldkvastar sopade himlen,
Hade jag haft råd att se
skulle hjärtat inte värka av avsky. (1965, 11)

Også i andre digte i *Sotfragment* kritiserer Sjödin dem, der anlægger et æstetisk syn på industrielt arbejde ved at vise, at dette arbejde – for dem, der selv udfører det – fremfor alt kendetegnes af slid og fornedrelse (Nilsson 2020b, 191). I de digte, Sjödin skabte og offentliggjorde inden for arbejderbevægelsen, finder man imidlertid – som vist ovenfor – en fremvisning af industriarbejdets positive sider. Altså er forskellen mellem Sjödens og 30'er-digternes arbejdsskildringer måske ikke så radikal der, som den er i *Sotfragment*. Det kan i så fald være resultatet af, at der herskede divergerende idealer i den litterære offentlighed og i arbejderbevægelsen. For den, der udgav bøger på Sveriges ledende forlag, var det formodentligt vigtigt at vise, at man var bevidst om de seneste litterære trends. Inden for arbejderbevægelsen kan 30'ernes proletariske modernister derimod have stået i højere krus end 40-talisterne. I den retning peger ikke mindst det faktum, at flere kritikere fra arbejderbevægelsen hilste *Sotfragment* som et *velkomment brud* med 40-talisen. I Bertil Geddass anmeldelse af digtsamlingen i det socialdemokratiske *Ny Tid* blev det for eksempel påstået, at Sjödin nu bevægede sig væk fra 40-talisen, hvilket sås som en udvikling “i rätt riktning”, og at hans “proletära poesi” derigennem “vunnit i klarhet och kraft” (1949). Lignende idéer fremførtes af Lars Bäckström i *Norrländska Socialdemokraten* (1949).

Sjödins arbejdsskildringer i *Metallarbetaren* henleder endda tankerne på endnu ældre arbejderlitteratur end 30'ernes proletariske modernisme, nemlig den kamplyrik som opstod i arbejderbevægelsen i årtierne omkring århundredeskiftet. Dennes primære funktion var at bringe arbejderbevægelsens politiske idéer og idealer til arbejderne og at bidrage til fremvæksten af klassebevidsthed blandt dem (Nilsson 2006, 36-39). Det gælder også mange af de digte, Sjödin publicerede i *Metallarbetaren*, og dette kan have bidraget til, at de i højere grad end digtene i *Sotfragment* behandler arbejdets positive dimensioner – ikke mindst dets skabende karakter – og skaber visioner om, hvad det gode arbejde kan være. Hvis man vil have mennesker til at udvikle klassebevidsthed med udgangspunkt i deres arbejde, er det jo ikke særlig frugtbart (udelukkende) at beskrive dette som et helvede.

Ståhl har fremhævet, at digtene i *Sotfragment* aldrig viser “möjligheter till förändring”: “Någon hägrande framtid skymtar aldrig och detta gör att huvudintrycket blir pessimistiskt” (s. 26). Eftersom målet med *Sotfragment* var litterært snarere end politisk, kan dette næppe komme som en overraskelse. Litteraturens opgave er jo ikke nødvendigvis at forsøge at forandre verden. Mange af de digte, som Sjödin udgav i *Metallarbetaren*, udfyldte derimod først og fremmest politiske funktioner, og det bidrog til at tonelejet i deres arbejdsskildringer delvist blev et andet.

Flagproblemer og overenskomst

I de digtsamlinger, Sjödin udgav i 1970'erne, er arbejde et vigtigt motiv. Generelt skildres det kritisk, på nogenlunde samme måde som i *Sotfragment*. Bl.a. fremhæves det, at arbejdslivet ofte præges af fornedrende hierarkier, og at arbejderne ikke altid tilkendes værdi som mennesker. Et typisk eksempel findes i digtet “Angående människovärdet” i *Klarspråk*: “Terapierna når aldrig ner till problemets / grundvatten: / människor tycker illa om dressyr. / Också arbetare” (1971, 47). Et andet eksempel findes i *Livets starka smak*, hvor læseren mindes om, at der bag ved arbejdsmiljøproblemer og industrielle arbejdspladser findes “ett stort människoförakt”, og at der ligger “en värdering” af arbejderne bag det faktum, at de ofte skal udføre monotone arbejdsopgaver (1974, 51 og 65).

Sjödin beskæftiger sig også med de rent fysiske farer, som er forbundet med kropsligt arbejde i industrien. I digtsuiten “Sakskäl” i *Förklaringsstapet* vender han tilbage til et motiv, han allerede har behandlet i “Det flänsade i första paret” i *Sotfragment*, nemlig hvordan en dreng klemmes fast under et glødende stålrør. Digtets afsluttende vers lyder sådan:

“ Kroppsarbete betyder att man betalar
med sin kropp för att få lön.
Detta är kontentan av allt kroppsarbete
och av lyftpojken skrik.
Sedan får du göra vad du vill
av begreppet arbetets ära. (1977, 15)

I digtet “Den mänskliga faktorn” i *Klarspråk*, som først udkom i *Metallarbetaren*, beskrives en lang række frygtelige arbejdsulykker, inden digtjeget lakonisk konstaterer følgende: “Kött förlorar alltid mot stål” (1971, 45). I samme digt noteres det også, at dette ikke er noget alment, men et specifikt socialt problem: “Jag har lagt märke till att folk / som gått länge i skola ytterst sällan / har stympade händer” (s. 44). Spørgsmål om det fysiske arbejdsmiljø i industrien ofres der dog mest opmærksomhed på i *Livets starka smak*, særligt i suiten “Anteckningar kring arbetet”, som nærmest kan læses som en slags kritisk reportage fra en arbejdsplads (1974, 48-63).

Ligesom tidligere er Sjäödins arbejdskritik tydeligt påvirket af marxismen. Dette kommer især til udtryk i *Förklaringsstapet*. I suiten “Väggbonader i det nya Sverige” fra denne digtsamling nævnes eksempelvis Marx selv såvel som det marxistiske begreb fremmedgørelse (1977, 55). Marxistiske begreber forekommer også i de andre digtsamlinger. Bl.a. gentages ordet udnyttelse i både *Har ni flaggproblem*, *Klarspråk* og *Livets starka smak* (1970, 34; 1971, 50; 1974, 72).

Flere marxistiske idéer om arbejde *gestaltes* også i digtsamlingerne. I “Indignationer” i *Klarspråk* beskrives det eksempelvis – præcis som i *Sotfragment* – hvordan arbejderne “förbrukas” i industrien (1971, 41). Selv Marx’ arbejdsværdilære (teorien om at alle økonomiske værdier grundlægges i arbejdet) og hans teori om udnyttelse (at en stor del af de værdier arbejderne skaber tilfalder kapitalisterne) skildres, eksempelvis i digtet “Bruket, arbetsplatser 25 år efteråt” i *Har ni flaggproblem?*:

“ Bokslutet beskriver inte den svettiga mödan.
Det är som om några alldeles anonyma krafter
åstadkom en omsättning på över en miljard kronor.

Jag konstaterar att nettot är synnerligen ojämnt fördelat
mellan de individer som tillsammans skapar det. (1970, 32)

Marx’ kritik af den kapitalistiske arbejdsproces inddrages ligeledes. I digtet “Motivation och profilering” i *Livets starka smak* skildres eksempelvis en industriel arbejder, for hvem arbejdet udelukkende er et middel til at forsørge sig: “Några andra skäl än betalningen till att jag står här / kan jag inte se, säger han” (1974, 62). I digtet “Det vore kanske inte så dumt” i samme samling beskrives det, hvordan alle “betraktar / arbetarna som maskindelar” (s. 52-53). At arbejderen forvandles til maskinoperatør er et vigtigt indslag i Marx’ kritik af det kapitalistiske arbejde, som han bl.a. vender tilbage til flere gange i *Kapitalen* (13.4 og 13.9).

Inden for marxismen er synet på industrielt arbejde modsætningsfyldt. På den ene side betones det, at arbejde både er en grundlæggende menneskelig aktivitet og fundamentet for samfundslivet. På den anden side understreges det, at den kapitalistiske produktionsproces bygger på udnyttelse og på, at selve arbejdet forarmes. Denne dobbelthed fanges af Sjäödin i et af digtene i suiten “Väggbonader i det nya Sverige” i *Förklaringsstapet*:

“ I finverk 3 valsade vi borrhåll,
 timme efter timme, skift efter skift.
 Jag var upplyftare.
 Närmare meningslösheten kommer jag aldrig.

En natt lyckades jag se vad detta borrhåll
 skulle användas till,
 att det skulle göra världens malmförande berg
 ihålligare, möjliggöra kommunikationer.
 Vidare insåg jag vilka som skulle dra mest nytta
 av borrhållat.
 Det var inte gruvarbetarna eller anläggningsarbetarna. (1977, 61)

Her beskrives industriarbejde som noget samfundsnyttigt. Samtidigt understreges det, at den økonomiske nytte er størst for andre end dem, som udfører arbejdet, og at selve det at udføre arbejde kan opleves som fuldstændigt meningsløst.

I 1970'erne var forskellen mellem de digte, Sjödin udgav i bogform og i arbejderbevægelsens litterære offentlighed, mindre end tidligere (Nilsson 2020a, 25-26). Dog var der visse forskelle. Bl.a. var synet på arbejde fortsat mindre negativt i arbejderbevægelsesdigtningen. Dette kom primært til udtryk ved, at den marxistisk inspirerede arbejdskritik på visse måder blev balanceret af en (ligeledes marxistisk) tiltro til, at arbejderbevægelsen kunne modvirke kapitalismens negative virkninger. Et tydeligt eksempel på det kan man finde i digtet “Observandum inför valet” i *Kommunalarbetaren* fra 1976. Dets sidste strofe indledes med en beskrivelse af udnyttelse:

“ En sommar när svetten stod som regn omkring
 oss i valsverket sa en av mina läromästare:
 Kom ihåg att du alltid bär några osynliga på din rygg.
 Han avsåg aktieägarna. (s. 11)

Straks derefter følger dog en formaning om ikke at acceptere denne uretfærdighed:

“ Om någon skördar lejonparten av frukterna
 av ditt arbete (Branting),
 så är och förblir det en börda som du tar
 på dig varje dag,
 om du stillatigande accepterar
 fördelningsprinciperna. (s. 11)

Et andet eksempel finder man i “Skogsarbetarprolog” i *Skogsindustriarbetaren* fra 1968. Deri proklameres det, at arbejdernes slid “utgör grunden för vår välfärd”, men at der stadig findes “några skuldsedlar att lösa”, før de fuldt ud får “lön för sin möda” (s. 22). Dog fremhæves det også, at man allerede er kommet en lille del af vejen, takket være den faglige kamp:

“ Låt mig istället erinra om kollektivavtalet.
En ungdom på 25 vårar.

Dessförinnan var förhållandena i skogen
att likna vid en ond dröm, säger krönikören (s. 23)

I digtets avsluttende vers udtrykkes troen på en bedre fremtid: “det är vi som tillsammans beslutar / om människovärdet” (s. 23). Mens Sjödin i *Förklaringsstapet* kunne skildre den kapitalistiske arbejdsproces som helt meningsløs, eftersom de værdier, den frembringer, tilfalder kapitalisterne, bliver læserne her mindet om, at relationerne mellem klasserne ikke er givne, men resultatet af en klassekamp, og at den menneskelige værdi, som nægtes arbejderne i den kapitalistiske produktionsproces, kan genoprettes.

Politik og publikum

Ligesom tidligere er skildringen af arbejde i 1960- og 70'erne altså mere positiv i den lyrik, Sjödin udgiver i arbejderbevægelsen, end i den, han udgiver i bogform. Dette virker måske ikke overraskende. Som vist ovenfor kan det faktum, at tonen i arbejdsskildringen i *Sotfragment* var mere dyster end i Sjödins arbejderbevægelsesdigtning, forklares med, at han prioriterede det litterære over det politiske. I 1970'erne var situationen dog helt anderledes. Venstrefløjen blæste til kamp, hvilket bl.a. resulterede i, at marxismen – og ikke mindst Marx' teorier om fremmedgørelse – havnede højt på den litterære agenda (Lundqvist, 41; Lagerlöf, 14-15). Dette ledte bl.a. til, at mange forfattere udviklede en kritisk holdning til den modernisme, som havde været nærmest hegemonisk i efterkrigstiden, for i stedet at orientere sig mod mere tydeligt engagerede litterære traditioner såsom 1930'ernes arbejderlitteratur (Franzén; Forser og Tjäder, 125).

Sjödin var uden tvivl på linje med disse litteraturpolitiske forskydninger. Som Algulin har fremhævet, stod han nu “i uttrykelig opposition” til den modernistiske æstetik, han var fortaler for i 1940'erne (s. 516). I stedet ville han være en engageret digter. I en brochure udgivet af Författarcentrum påstod han eksempelvis, at hans beslutning om igen at begynde at udgive digtsamlinger var blevet fremprovokeret af, at “en ung poet” havde spurgt, om han “någongång varit socialt engagerad” (Sjödin, 1969). Det havde han naturligvis altid været. Men han havde ikke altid ladet det komme tydeligt til udtryk i sine digtsamlinger.

At Sjödins digtsamlinger fra 1970'erne er stærkt politiske, bidrager naturligvis til, at forskellen mellem de digte, han udgav i bogform på Bonniers, og dem, han udgav i arbejderbevægelsens presse, nu var mindre end tidligere (Nilsson 2020a, 25-26). Men forskellen i arbejdsskildringen, som er mere positiv i arbejderbevægelsesdigtningen end i digtsamlingerne, findes også her. Den primære grund til dette er, at Sjödin benytter sig af *forskellige æstetiske/politiske strategier* i digtsamlingerne og arbejderbevægelsesdigtningen – strategier som bunder i, at de er henvendt til *forskellige læsersegmenter*. Sjödin mener nemlig at digtsamlingerne – modsat de digte han udgav i arbejderbevægelsens presse – ikke kan nå ud til et bredt publikum i arbejderklassen.

Det kan måske lyde underligt. Sjödin var nemlig en digter, der beviseligt nåede ud til læsere i arbejderklassen, ikke bare med de digte, han skrev direkte for arbejderbevægelsens organisationer, men også med dem, han udgav i form af sine digtsamlinger. *Sotfragment* blev eksempelvis udgivet i meget store og for arbejderklassen tilgængelige oplag, og flere af digtene blev desuden udgivet i arbejderbevægelsespressen og i antologier eller blev læst op i radioen (Hackzell, 26-33). Digtsamlingerne fra 1970'erne blev trykt i betydeligt mindre oplag. Men en del af de digte, som indgik i disse digtsamlinger, udkom også i fagforbundspressen, enten på forhånd eller efterfølgende (Nilsson 2020a, 25-26). Hele 25 af dem var også en del af antologien *Arbete och människovärde*, som LO udgav til brug i fagligt studiearbejde, og hvis første oplag blev trykt i 30.000 eksemplarer (et andet oplag blev udgivet på Tidens förlag i 1986) (Nilsson 2020a, 28).

Samtidig er det åbenlyst, at de *primære* læsere af henholdsvis digtsamlingerne og arbejderbevægelsesdigtningen var ganske ulig hinanden. Digtsamlingerne skulle være i landets førende forlægger – Bonniers – smag for overhovedet at blive udgivet, mens digtene i arbejderbevægelsens presse skulle sælges til redaktørerne. Endvidere skulle digtsamlinger bedømmes af professionelle kritikere, mens arbejderbevægelsesdigtene kun blev læst inden for det specifikke fagforbund, hvor det blev bedømt efter andre kriterier end dem, der rådede i den litterære offentlighed. Desuden har bøger lange liv og udgør derfor fundamentet for en forfatters eftermæle, mens digte, som trykkes i eksempelvis fagforbundspressen, bliver glemt ganske hurtigt (med mindre en særligt interesseret litteraturforsker sætter sig for at grave dem frem og kommentere på dem, selvfølgelig). Derfor er det ikke så underligt, at Sjödin trods alt gjorde forskel på de digte, han udgav i forskellige sammenhænge.

I den “montage omkring [...] *Sotfragment*”, som Knud Holst fremførte i dansk radio i 1976, hedder det om arbejdsskildringen i samlingen, at den fungerede som “et lyrisk opråb til alle dem udenfor, til dem som ikke vidste, hvordan det var at slide og brænde sig op i industrien.” Det samme kan siges om de senere digtsamlinger. Der tematiserer han også, hvordan arbejderklassen er fremmedgjorte over for digtene i disse samlinger. Digtet “*Snösväng*” i *Klarspråk*, som handler om snerydningsarbejde, afsluttes eksempelvis med en melankolsk kommentar om, at de arbejdere, Sjödin skriver om, “förstås” ikke læser hans digte (1971, 15).⁶

Endnu mere radikale formuleringer om udelukkelsen af arbejderklassen fra det litterære liv finder man i en del digte i arbejderbevægelsespressen. I digtet “*An-teckningar om arbetsliv, politik, kultur etc*” i tidsskriftet *Fönstret* – som blev udgivet af Arbetarnas Bildningsförbund – hævdes det eksempelvis, at en skovarbejders arbejde “tömmar honom på kraft. / Därför förblir det en herrskapsnjutning / vad Leopold Bloom hade för sig i Dublin / för längesen. [...] Också kulturen är klassisktad” (1972, 32). En lignende tanke kan findes i “*Rapporter från arbetsmiljön*” i *Skogsindustriarbetaren* fra 1971. Der anføres det opskruede tempo i produktionen som forklaring på, hvorfor arbejdere skulle være “oemottagliga för finkultur” (s. 16). Arbejderklassen beskrives altså af Sjödin som fuldstændigt fremmedgjort fra den litterære offentlighed.

Hvis Sjödin ikke betragtede sine digtsamlinger – eller lyrikken i almindelighed – som et anliggende for den store masse af arbejdere, var der naturligvis ikke nogen

grund til, at han skulle forsøge at anvende de digte, han publicerede der, til at forsøge at bidrage til fremvæksten af en proletarisk klassebevidsthed. Og derfor var det heller ikke i disse digte væsentligt for ham at fremhæve de aspekter af arbejdet, som kunne være grundlaget for stolthed blandt arbejderne, eller at beskrive hvordan faglig organisering kan lindre eller afhjælpe klasse-mæssige uretfærdigheder i arbejdslivet. I stedet gav det bedre mening at anvende digtene som et middel til, i tråd med periodens æstetiske/politiske ideal, at formulere en marxistisk kritik af samfundet – en kritik som bl.a. har til formål at gøre lyriklæserne bevidste om de uretfærdigheder, som (hovedsageligt) *andre* udsættes for i arbejdslivet. Det var nok den største politiske fortjeneste, selv med digtene i *Sotfragment*.

Oversat fra svensk af Emma Berggreen Andersen

Noter

- 1 Holst citeres efter “udsendelsesmanuskriptet”, som Sjödin fik tilsendt af Jytte Pedersen.
- 2 At jeg beskriver det syn på arbejde, som kommer til udtryk i Sjödens digtning om arbejde, som “forankret” i marxismen indebærer, at jeg hævder, at man i hans lyrik kan se en tydelig påvirkning fra marxistisk teori. Jeg mener altså, at det er åbenlyst, at Sjödin er bekendt med denne teori, enten fra hans egen læsning af Marx eller fra populariseringer af teorien. Derimod påstår jeg ikke, at hans mål er at *illustrere* marxistisk teori gennem lyrik eller at formuleringer i digtene skulle være eksplicite hentydninger til bestemte tekststeder hos Marx.
- 3 Desuden er det muligt, at Sjödin har tænkt på en specifik poet, nemlig Gunnar Ekelöf. I reportagebogen *Syneförrättning i folkhemmet* (1964), som Sjödin skrev sammen med Birger Norman, siger han følgende om Ekelöf: “I ett annat sammanhang solidariserade han sig med de ‘fattiga stundernas Sverige’ och i en lapplandsdikt skalade han av allt yttre innehåll i vår tillvaro och gav de enkla, omistliga tingen en dignitet som är jämförbar med det högt heliga” (s. 166).
- 4 Citater fra *Sotfragment* henviser, med mindre andet er angivet, til Prismas/Fibs Lyrikklubs udgave fra 1965, som er den sidste, forfatteren selv har autoriseret, og som indeholder et betydeligt større antal digte end originaludgaven fra 1949.
- 5 Sjödin skrev et stort antal digtværker – ofte kaldet prologer – som fremførtes ved fagforbunds- og partikongresser (Nilsson 2020a). Nogle af dem blev også udgivet i bogform (Norman og Sjödin).
- 6 Mens Sjödin i *Sotfragment* pointerede, at han skildrede arbejdets verden indefra, beskriver han her, hvordan han – trods sin arbejderklassebaggrund – er adskilt fra arbejderklassen.

Litteratur

Algulin, Ingemar (1977): *Den orfiska reträtten: Studier i svensk 40-talslyrik och dess litterära bakgrund*, Stockholm: Almqvist & Wiksell International.

Bäckström, Lars (1949): “Dikter från ett järnverk”, i *Norrländska Social-Demokraten* 20. juni 1949.

Carlson, Stig og Stig Sjödin (red.) (1949): *Från Nordsjön till Kap: En rapsodi om sjömanslivets helg och söcken sådant det avvecknar sig i ny svensk dikt*, Stockholm: Sveriges socialdemokratiska ungdomsförbund.

- fattare”, i Lars Lönnroth og Sverker Göransson (red.): *Den svenska litteraturen: Medieålderns litteratur 1950–1985*, Stockholm: Bonnier Alba.
- Franzén, Lars-Olof (1977): “Från 60-tal till 70-tal: En ny litterär tradition bryter igenom” i *Dagens Nyheter* 3. februar 1977.
- Furuland, Lars (1999): “Stig Sjödin som arbetarskildrare”, i *Gefle Dagblad*, 16. januar 1999, s. 10.
- Furuland, Lars og Johan Svedjedal (2006): *Svensk arbetarlitteratur*, Stockholm: Atlas.
- Gedda, Bertil (1949): “Vårens poesi”, i *Ny Tid* 28 april 1949.
- Hackzell, Siv (2001): *Lyftpojken skrik: En studie i Stig Sjäodins poesi*, Nacka: Bembo bok.
- Kylhammar, Martin (1994): *Frejdiga framstegsmän och visionära världsmedborgare: Epokskiftet 20-tal–30-tal genom fem unga och Lubbe Nordström*, Stockholm: Akademeja.
- Kågerman, Elisabet (1961): *Arbetarförfattarnas syn på arbetet: studie i svensk arbetardiktning*, Stockholm: Svenska bokförlaget.
- Lagerlöf, Karl Erik (1975): *Strömkantringens år och andra essäer*, Stockholm: Norstedts.
- Linder, Erik Hjalmar (1966): *Ny illustrerad svensk litteraturhistoria: Fem decennier av 1900-talet, Band 2*, Stockholm: Natur och Kultur.
- Lundqvist, Åke (1981): *Från sextital till åttital: Färdvägar i svensk prosa*, Stockholm: Alba.
- Marx, Karl: *Kapitalen*, marxister.dk. Efter Johannes Witt-Hansen (red., 1970): *Kapitalen: Kritik af den politiske økonomi*. København: Rhodos.
- Marx, Karl (1999): *Økonomisk-filosofiske manuskripter: Fremmedgjort arbejde*, red. Jørn Andersen, marxisme.dk. *Fra Tiden – Verden Rundt* 2, 1965, s. 54-63.
- Nilsson, Magnus (in press): “Arbetarförfattaren Stig Sjödin” i *Edda* 4.107.
- Nilsson, Magnus (2020a): “Arbetarpoesin och offentligheterna: Exemplet Stig Sjödin” i *Tidskrift för litteraturvetenskap* 1.50, s. 22-32.
- Nilsson, Magnus. (2020b): “Strängt taget fattas oss ingenting’: Folkhemmet i Stig Sjäodins och Jenny Wrangborgs arbetarlyrik” i *European Journal of Scandinavian Studies* 1.50, s. 184-200.
- Nilsson, Magnus (2006): *Arbetarlitteratur*, Lund: Studentlitteratur.
- Norman, Birger og Stig Sjäodin (red.) (1971): *Prologer* (Fib:s lyrikklubbs bibliotek 147), Stockholm: Fib:s lyrikklubb.
- Pedersen, Jytte (1976): Brev till Stig Sjäodin, 30 april.
- Sjäodin, Stig (1947): *Sommarpredikan*, Stockholm: Bonniers.
- Sjäodin, Stig (1949): *Sotfragment*, Stockholm: Bonniers.
- Sjäodin, Stig (1954): *Sotfragment* (Fib:s lyrikklubbs bibliotek, 3), Stockholm: Fib:s lyrikklubb.
- Sjäodin, Stig (1958): “Dikt tid” i *Beklädnadsfolket* 14.6, s. 21.
- Sjäodin, Stig (1958): “Till en kamrat och till fanan: Prolog vid Metalls 70-årsjubileum”, i *Metallarbetaren* 22.69, s. 14-15.
- Sjäodin, Stig (1959): “Snötavlor” i *Metallarbetaren* 49.70, s. 24.
- Sjäodin, Stig (1961): “Inledning till spelet Det lyser en framtid”, i *Metallarbetaren* 33/34.72, s. 12-13.
- Sjäodin, Stig (1963): “Metallisk for vardagsbruk” i *Metallarbetaren* 20.74, s. 16-17.
- Sjäodin, Stig (1965): *Sotfragment*, Stockholm: Prisma och Fib:s lyrikklubb.
- Sjäodin, Stig (1968): “Skogsarbetarprolog” i *Skogsindustriarbetaren* 8.33, s. 22-23.
- Sjäodin, Stig (1969): “Stig Sjäodin: Dikter”, Stockholm: Författarcentrum.
- Sjäodin, Stig (1970): *Har ni flaggproblem?* Stockholm: Bonniers.
- Sjäodin, Stig (1971): *Klartext*, Stockholm: Bonniers.
- Sjäodin, Stig (1971) “Rapporter från arbetsmiljön” i *Skogsindustriarbetaren* 24.36, s. 16-17.
- Sjäodin, Stig (1972) “Anteckningar om arbetsliv, politik, kultur etc” i *Fönstret* 6.18, s. 32-33.

Sjödin, Stig (1974): *Livets starka smak*, Stockholm: Bonniers.
Sjödin, Stig (1976) "Observandum inför valet" i *Kommunalarbetaren* 16.67, s. 10-11.
Sjödin, Stig (1977): *Förklaringstapet*, Stockholm: Bonniers.
Sjödin, Stig og Birger Norman (1965): *Syneförrättning i folkhemmet*, Stockholm: Svenska riksbanken.
Ståhl, Eva-Britta (1972): "De industriella motiven i Stig Sjäödin's diktsamling *Sotfragment*", Uppsala universitet.

Selv på containernes tage var der anbragt materiel. Fra Kirsten Folke Harrits: *Dokken. En forsvunden verden.*